

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica XV (2015)

ISSN 2081-3333

RECENZJE

Jakub Niedbalski (red.). 2014. Metody i techniki odkrywania wiedzy. *Narzędzia CAQDAS w procesie analizy danych jakościowych*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, ss. 294

Naukowcy – chcąc poszerzać wiedzę – wciąż szukają i rozwijają zestaw metod i technik, ułatwiających realizację tego trudnego zadania. W odradzającym się z różnym nasileniem konflikcie między naukami ścisłymi i naukami humanistycznymi technologia staje się obszarem możliwej współpracy i uzupełniania się. Porozumienie między informatyką a naukami humanistycznymi pozwoliło na stworzenie oprogramowania wspomagającego komputerową analizę danych jakościowych zwanego CAQDAS – Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software (Niedbalski, Ślęzak 2012: 128).

Recenzowana książka jest rozwinięciem zainteresowań doktora Jakuba Niedbalskiego i doświadczeń innych badaczy w tym obszarze. Wykracza nieco poza CAQDAS i stanowi otwarcie na projekty badawcze związane z *data* i *text miningiem*, *analizą sentymentu* i wykorzystaniem podejścia *mix methods* w analizie danych jakościowych. Może zainteresować osoby zajmujące się analizą danych o charakterze tekstowym, chcące rozwinąć swój warsztat analityczny, ale także badaczy zainteresowanych podejściem ilościowym. Publikacja wymaga od czytelnika znajomości metodologii teorii ugruntowanej i specyfiki procesu badań jakościowych.

Jakub Niedbalski w 2012 roku uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie socjologii, w swoim projekcie badań wykorzystywał oprogramowanie CAQDA. Pracuje obecnie na stanowisku adiunkta Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Instytutu Socjologii na Uniwersytecie Łódzkim. Jego pierwsze wskazane w Bazie Nauki Polskiej publikacje dotyczyły tematu badań jakościowych i zastosowania narzędzi komputerowych. Zainteresowania badawcze deklarowane na prywatnej stronie Autora to: „metody badań jakościowych, symboliczny interakcjonizm, zarządzanie zasobami ludzkimi, socjologia organizacji, polityka społeczna, socjologia niepełnosprawności, socjologia sportu, wykorzystanie nowych technologii i komputerowego wspomagania w analizie danych jakościowych”. Wydał swoją pracę doktorską oraz dwie monografie na temat programów komputerowych wspomagających jakościową analizę danych.

Pierwsza książka pod tytułem *Odkrywanie CAQDAS. Wybrane bezpłatne programy komputerowe wspomagające analizę danych jakościowych* opublikowana została w 2013 roku. Stanowi dobre wprowadzenie dla osób zaznajomionych z jakościową

analizą danych do świata oprogramowania. Zawiera opis przykładowych – jak wskazuje sam Autor – zgodnych z jego zainteresowaniami programów, które ułatwiają transkrypcje, kodowanie, analizę oraz prezentację danych. Co ważne, przedstawiono programy bezpłatne a jednocześnie w pełni funkcjonalne. Opisy i przykłady umożliwiają tytułowe „odkrywanie” funkcjonalności programów w obszarze analizy danych jakościowych. Kolejna publikacja *Komputerowe wspomaganie analizy danych jakościowych. Zastosowanie oprogramowania NVivo i Atlas.ti w projektach badawczych opartych na metodologii teorii ugruntowanej* ukazała się w roku 2014. Koncentruje się na dwóch programach i omawia je porównawczo i bardzo szczegółowo. Przedstawia m.in. opis procesu badawczego w ramach teorii ugruntowanej, zestawienie możliwości programów i rolę badacza w opisywanych programach. Zawiera porównanie nazewnictwa poszczególnych funkcji w programach NVivo oraz Atlas.ti. oraz porządkuje słownictwo używane w ramach metodologii teorii ugruntowanej z odpowiadającymi założeniom teorii pojęciami w oprogramowaniu NVivo i Atlas.ti. Autor porządkuje i propaguje użycie programów wspomagających komputerową analizę danych jakościowych (CAQDAS) na polskim rynku badawczym i wśród naukowców. Jest specjalistą w obszarze omawianym w redagowanej publikacji, jednocześnie cały czas poszerza swoje w nim rozpoznanie. Podejmuje aktywność dydaktyczną i szkoleniową, ucząc obsługi programów, a także współpracuje z badaczami, którzy zajmują się wykorzystaniem i tworzeniem nowych programów komputerowych usprawniających pracę analityka.

Najnowsza publikacja pod redakcją Jakuba Niedbalskiego stanowi rozwinięcie tematyki wydanego w 2014 roku monograficznego numeru czasopisma „Przegląd Socjologii Jakościowej”: *Analiza danych jakościowych wspomagana komputerowo* (t. 10, nr 2), również pod redakcją tego autora. Obie publikacje łączy zakres tematyczny, nazwiska autorów artykułów i zdarza się, że zastosowane przykłady, nie są to jednak tożsame dzieła.

Celem recenzowanej książki jest uzupełnienie rynku polskiego o publikację, prezentującą dokonania w tworzeniu programów oraz przykłady projektów jakościowych wieloletnich praktyków, a także tendencje rozwojowe w tej dziedzinie (Niedbalski, *Wprowadzenie do komputerowej analizy danych* 2014: 8–9). Wiele postawionych celów i innowacyjne podejście powoduje, że każdy z pomieszczonych w zbiorze artykułów mógłby być osobnym przedmiotem recenzji.

Publikacja rozpoczyna się wstępem Jakuba Niedbalskiego, który omawia status CAQDAS w Polsce i krótko charakteryzuje zawartość tomu. W niniejszej recenzji wskazano na wybrane aspekty i rozwiązania w poszczególnych artykułach, nie zajmowano się streszczeniem zawartości. Bardziej szczegółowo opisane zostały trzy teksty godne polecenia politologom zainteresowanym odkrywaniem potencjału danych jakościowych. Są one przykładem różnych spojrzeń na dane jakościowe. Publikacja zwraca uwagę na zasoby danych jakościowych dostępnych dla badaczy i pokazuje techniczne rozwiązania umożliwiające analizowanie dużych zbiorów danych. Dotyka też tematu *analizy sentymentu*, popularnego w badaniach

marketingowych mających dostęp do zapisów np. dyskusji internetowych, szczególnie w obszarze *social media*.

W artykułach zawierających przykłady zastosowań i konkretne funkcje programu, wsparcie dla treści miały stanowić ilustracje, tzw. *screenshoty* okien dialogowych. Niestety ilustracje te są czarno-białe i w niektórych przypadkach niewyraźne, trudne do odczytania, co czytelnikowi bez doświadczenia w użytkowaniu opisanych programów może sugerować, że są dość prymitywne pod względem graficznym i zniechęcić do ich wypróbowania. Wrażenie to jest implikowane przez wspomniany wyżej sposób prezentacji. Strony programów i doświadczenie w ich użytkowaniu pokazują, że autorzy NVivo, QdaMiner, Maxqda, Cmaptools, Atlas.ti i Mendeley zadbali, aby miały one przyjazny interfejs. Pomocne (wyraźne i kolorowe) ilustracje można natomiast obejrzeć we wspomnianym wyżej monograficznym numerze „Przeglądu Socjologii Jakościowej”, ale w książce nie ma informacji na ten temat. Zatem jeśli udałooby się w kolejnym wydaniu zawrzeć np. link do zbioru ilustracji, byłoby to bardzo pożyteczne i poprawiłoby odbiór publikacji.

W książce, która swoim tytułem i tematem zainteresować może naukowców z różnych obszarów, we wstępie brak słownika używanych terminów, który pozwoliłby na zapoznanie się z tymi technikami czytelników spoza kręgu badaczy jakościowych. Pojęcia teoria ugruntowana i charakterystyczne dla niej procedury (np. kodowanie) są tłumaczone w artykułach rozmaicie, co tworzy chaos terminologiczny. Terminy te zostały dobrze wyjaśnione w poprzednich pracach Niedbalskiego, zatem wskazane byłoby odwołanie w tekstach do tych tytułów. Ten sam problem dotyczy funkcjonalności w systemach, które mimo różnych nazw realizują ten sam cel (dobrze rozważono to porównując Atlas.ti i NVivo w publikacji) (Niedbalski, 2014a: 32). Nie udało mi się zrozumieć zasady układu artykułów w publikacji. Nie zostały uporządkowane zgodnie z stopniem trudności ani zgodnie z regułami projektu badawczego.

Mimo wymienionych mankamentów jest to bardzo ciekawa publikacja, mogąca zachęcić do przetestowania programów na różnych etapach badań, np. do tworzenia bibliografii, usprawnienia transkrypcji¹, czy analizy i prezentacji danych. Wyjątkowo cenne są głosy Jerzego Żurko, autora programu Socjolog 2.0 i Artura Piszczka, twórcy platformy Evernote i Qualify. Z lektury tekstów wynika, że badacze są nadal nastawieni na rozwój i ulepszanie rozwiązań proponowanych w budowanym oprogramowaniu. Dla przykładu Artur Piszczek przekazuje w tekście obszerne informacje o użytkowaniu programu (instruktaż), ale też deklaruje, że jest otwarty na informacje zwrotne od użytkowników i odsyła w tekście do specjalnego formularza pozwalającego zgłaszać uwagi i sugestie. Teksty Krzysztofa Tomanka i Grzegorza Brydy prezentują zastosowanie zaawansowanych rozwiązań w analizie danych jakościowych, budowaniu słowników, w praktyce badawczej i analizach semantycznych oraz eksploracji dużych zbiorów danych. Podają przykłady

¹ Wykorzystanie programu Audacity umożliwiającego transkrypcję, programu WeftQDA pozwalającego na analizę i CmapTools oprogramowania pozwalającego na wizualizację efektów pracy.

pozwalające zapoznać się z logiką realizacji przedstawianych projektów i podjąć bardziej świadomą decyzję o ich zastosowaniu lub odrzuceniu. Artykuł Grzegorza Brydy pod tytułem *CAQDAS, Data Mining i odkrywanie wiedzy w danych jakościowych* zawiera informacje o jakościowej analizie danych z użyciem komputera. Doktor G. Bryda prześledził rozwój oprogramowania od lat 40., wskazał na różne programy pozwalające analizować dane jakościowe. Omówił koncepcję drażenia danych, a także możliwość zastosowania strategii *data mining* w eksploracji danych jakościowych. Co ważne, przedstawił opis metodologii *data mining* i metody umożliwiające eksplorację danych. Wskazał również na analizę danych w czterech strategiach jakościowych i opisał proces badań.

Artykuł *Wykorzystanie programu komputerowego QDA Miner w analizie jakościowego materiału badawczego na przykładzie pogłębionych wywiadów swobodnych z mieszkańcami łódzkich gated communities* autorstwa Kamila Brzezińskiego zawiera podstawowe informacje potrzebne do użytkowania opisanych metod CAQDAS, czyli charakterystykę podejść i badań jakościowych, ilościowych oraz *mix methods*. Cenne jest porównanie analizy jakościowej wykonywanej tradycyjnymi metodami (papier, nożyczki, klej, flamastry) z analizą umożliwiającą *mix methods* zrealizowaną za pomocą programu komputerowego. Autor pokazuje sposoby wykorzystania programu QdaMiner, przebieg działań badacza, sposób analizowania zebranych za pomocą opisanych technik danych. Cenny jest podrozdział dotyczący rozpoczęcia analizy w programie QDA oraz zawierający przykładowe opracowanie i przygotowanie zmiennych. Pokazuje zastosowanie podejścia *mix methods* w projekcie, krok po kroku opisuje możliwości pracy w programie, stanowi swoisty przewodnik do zastosowania programu w praktyce. Autor pokazuje nowe opcje i porządkuje logikę programu kładąc nacisk na możliwości jego zastosowania. Funkcjonalność programu objaśniają ilustracje. Tekst ma walor teoretyczny i charakter instruktażowy – omawia wszystkie najważniejsze sposoby pracy ze zmiennymi, dodawanie i edytowania kodów, sposoby kodowania i pracy z tekstem. Zawiera też cenną uwagę o łączeniu, dzieleniu i tworzeniu kombinacji kodów. Szkoda że zabrakło w nim przykładu, kiedy i z której opcji korzystać, co ułatwiłoby pełniejsze wykorzystanie zasobów programu. Program umożliwia graficzną prezentację wyników. Autor wskazuje na możliwość analizy tekstu przez kody na podstawie ustalonego warunku, także w zależności od wartości wybranej zmiennej oraz możliwość określenia częstości kodów. Analiza tekstu z użyciem oprogramowania przedstawia szerszy obraz badanej rzeczywistości możliwy do uzyskania przez posłużenie się jakościowym i ilościowym spojrzeniem na analizowane dane. Autor sam stwierdza, że program QDA jest związany z podejściem *mix methods*, zatem z pewnymi wstępnymi założeniami co do analizowanych danych. Walorem tekstu jest podkreślenie mocnych i słabych stron programu oraz przypomnienie czasem pomijanego faktu, że „żaden program nigdy nie zastąpi badacza i jego interpretacji” (s. 72). Dobrze, że zarówno w artykule K. Brzezińskiego, jak i w innych artykułach recenzowanej publikacji omówiono zmiany w oprogramowaniu, a także uwzględniono słabe strony istniejących programów. Autorzy dają jasno do zrozumienia, że nie ma programu idealnego i że

tylko używanie kilku aplikacji umożliwia wydobycie z danych poszukiwanej wiedzy. Wskazują także, które programy mają swoje odpowiedniki w wersji mobilnej, a które umożliwiają zespołową pracę nad projektami.

Artykuł Krzysztofa Tomanka *Jak nauczyć metodę samodzielności? O „uczących się metodach”* potwierdza innowacyjny aspekt całego tomu. Stanowi on uzupełnienie analizy danych jakościowych o statystyczne metody uczące się. Pokazuje, jak tendencje analityczne zbiorów *big data* przenoszą się na opracowanie dużych zbiorów danych tekstowych. Autor wskazał obszary zastosowania *metod uczących się* (MUS), które można użyć do analizy danych jakościowych uzyskanych m.in. w zogniskowanych wywiadach grupowych do rozpoznawania emocji; w analizach danych z IDI do badania sekwencji wypowiedzi, w analizie prasy itd. Podał przykłady systemów uczących się w środowisku CAQDAS, zasady działania systemów, przykłady badań dla konkretnych systemów *uczących się*. Zabrakło jedynie informacji, co odróżnia zaprezentowane systemy i jakie są konsekwencje wyboru danego systemu – mogłoby to pomóc w zrozumieniu tematu. W podsumowaniu pokazał rolę MUS w poprawie zdolności analitycznych, ale też wskazał słabe strony analizy i potrzebne usprawnienia. Dla lepszego zapoznania się z przyszłościowymi podejściami warto uwagi jest zestawienie cech *text miningu* i CAQDAS w artykule K. Tomanka i G. Brydy, odróżniające te podejścia w najważniejszych wymiarach.

Podsumowując, w omawianej pracy zbiorowej przedstawiono twórców i projekty programów wspierających analizę, przykłady projektów badawczych z użyciem różnych metod w badaniach jakościowych, innowacyjne na gruncie polskim użycie dużych zbiorów danych jakościowych. Nie jest to jednak książka przeznaczona dla osób rozpoczynających przygodę z tematem. W mojej ocenie warto przed jej lekturą zapoznać się ze wspomnianymi we wstępie pracami Jakuba Niedbalskiego. Niemniej jednak publikacja ta jest wyjątkowo cenna, ponieważ pokazuje, że duże zbiory danych jakościowych są ważne, potrzebne i wartościowe dla przyrostu wiedzy w obszarze nauk społecznych. *Big data* występuje nie tylko w ujęciu ilościowym, ale też ma znaczenie w aspekcie jakościowym, a ilość dostępnych danych wciąż będzie rosła, zapewniając dopływ materiału do badań i analiz. Publikacja daje szansę na dobranie i przetestowanie narzędzi odpowiednich do rozmaitych projektów, jest też przykładem współpracy badaczy, którzy podejmują dyskusje nie tylko w czasie spotkań naukowych, ale także starają się tworzyć wspólne projekty i publikacje. Inspiruje i pozwala na bardziej świadome wybranie narzędzi z zaproponowanych rozwiązań. Umożliwia też inne, nieco szersze spojrzenie na dane jakościowe i ich potencjał, przypominając, że obserwacja ma zawsze charakter jakościowy (Babbie 2004: 48).

Joanna Gajda

Bibliografia

- Babbie Earl. 2004. *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Niedbalski Jakub. 2013. *Odkrywanie CAQDAS. Wybrane bezpłatne programy komputerowe wspomagające analizę danych jakościowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Niedbalski Jakub (red.). 2014. „Analiza danych jakościowych wspomagana komputerowo”, *Przegląd Socjologii Jakościowej*. 10 (02).
- Niedbalski Jakub. 2014a. *Komputerowe wspomaganie analizy danych jakościowych. Zastosowanie oprogramowania NVivo i Atlas.ti w projektach badawczych opartych na metodologii teorii ugruntowanej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Niedbalski Jakub, Izabela Ślęzak. 2012. „Analiza danych jakościowych przy użyciu programu NVivo a zastosowanie procedur metodologii teorii ugruntowanej”, *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 8 (01): 126–165.